

LAIKO KONCEPTUALIZAVIMAS LIETUVIŲ KALBOJE

Saulė JUZELĖNIENĖ

Tyrimo objektas – konceptas, reprezentuojamas lietuvių kalboje žodžiu *laikas*. Konceptas – tai mąstymo vienetas, visa informacija apie ką nors, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba sąmonėje. Koncepto pagrindu laikomos konceptualiosios / kognityvinės metaforos. Jų esmė ta, kad viena sritis suvokiama per kitą, mažiau pažinta, dvasinė abstrakti – per žinomesnę, fizinę, konkrečią. (Lakoff, Johnson, 1980, 5). Konceptuališias metaforas kalboje aktualizuoja metaforiniai posakiai (MP), kurie, kaip ir metafora, yra dvipusiai, susiję su dviem struktūromis – *donorine* ir *recipient* zona. Kiekvienas MP susijęs su kokia nors konceptualia metafora, kurios gali būti konvencinės ir poetinės (Lakoff, Turner, 1989, 53).

Laiko konceptus, reiškiamus dažniausiai daiktavardžiais, galima laikyti koncepto *laikas* hiponimais. Iki šiol nėra visuotinai priimtos jų klasifikacijos, (plg. Vsevolodova, 1975, 29–32), tačiau šiai kategorijai gali būti priskirta: 1) laiko matai / vienetai, susiję su kultūriniais, istoriniais veiksniais (*sekundė, minutė, savaitė, mėnuo* ir kt.); 2) nefiksuoto ilgio laiko atkarpos (*laikas, akimirka, epocha* ir kt.), 3) su metų laiku, cikliniu gamtos kitimu susiję laiko tarpai (*metų laikai, paros laikas*), 4) ilgi laiko tarpai, lyginant su dabartimi (*senovė, dabartis, praeitis, ateitis*), 5) amžiaus tarpsniai (*vaikystė, jaunystė, senatvė* ir pan.), laiko tarpsniai, susiję su darbu, akademinė, religinė ir kitokia veikla (*šventės, atostogos, Kalėdos, Velykos* ir pan.).

Tarp šių laiko kategorijų nėra labai aiškių ribų. Kai kurie konceptai gali būti priskiriami kelioms kategorijoms, pavyzdžiui, *metai, diena* – tai ir gamtos ciklo kitimas, ir laiko vienetas ir t. t., kai kurių konceptų (*valanda, rytas*) *laikas* – vienintelis hiperonimas, o kiti turi „pereinamųjų“ hiperonimų (pvz., *balandis – mėnuo; antradienis – diena*). Prototipiškiausiais laiko kategorijos konceptais galima laikyti *laiko vienetus* (1 grupė) ir *nefiksuoto ilgumo laiko atkarpas* (2 grupė), kadangi pirmiausiai šie kategorijos nariai nusako patį laiką, nesiejamą su metų laiko asociacijomis, amžiumi ir kt., antra, jie dažniau vartojami. Kiti laiko konceptai, pavyzdžiui, *senatvė, jaunystė*, arba tam tikri laiko įvykiai, *pamoka, susirinkimas* labiau nutolę nuo prototipinių narių. Taigi toliau straipsnyje pasirinkta analizuoti prototipiškiausius kategorijos

narius – pirmąsias keturias grupes, t. y. laiko vienetai, susiję su kultūriniais, istoriniais veiksniais; nefiksuoto ilgio laiko atkarpos; su metų laiku, cikliniu gamtos kitimu susiję laiko tarpai; ilgi laiko tarpai, lyginant su dabartimi.

Paprastai manoma, kad laikas konceptualizuojamas dėl erdvės vaizdinių (Langacker, 1987, 148; Talmy, 2000, 168) ir laiką suvokti galima tik metaforiškai (Apreşjan, 1993, 462). Tiek anglų (Lakoff, Johnson, 1988; Lakoff, Turner, 1989; Alverson, 1994), tiek rusų kalbos tyrėjai pasiūlė nemažai laiko metaforizacijos formulių. Laiko konceptai ir pats laikas gali būti konceptualizuojami kaip *judantis objektai* (*metai eina, atėjo vakaras*), kaip *talpos* (*dienos/metai pripildyti lūkesčių*), kaip *nuosavybė* (*prarasti laiką*) ir pan.

Kaip žinome, konceptualios metaforos pagrindą sudaro vieno daikto suvokimas, priskiriant jam kito daikto požymius ir savybes (Lakoff, Johnson, 1980, 5). Konceptualiąsias metaforas kalboje aktualizuoja metaforiniai posakiai (MP), kurie, kaip ir metafora, yra dvipusiai, susiję su dviem struktūromis – *donorine* ir *recipient* zona. Kiekvienas MP susijęs su kokia nors konceptualia metafora, kurios gali būti konvencinės ir poetinės (Lakoff, Turner, 1989, 53).

Dažniausiai laiko konceptai vartojami metaforiškai, nors galima ir metoniminė, ir kitokia vartoseną, kai, pavyzdžiui, tapę kitų konceptų donorais, laiko konceptai suvokiami tik iš dalies kaip metaforos (Lakoff, Turner, 1989, 58-59).

Nors laiko metaforizacija, kaip jau minėta, nemažai tyrinėta, iki šiol lieka neatsakytą į daugybę klausimų. Neišsiaiškinta laiko metaforas sudarančių įvairių laiko konceptų raiška, *laiko* ir jo hiponimų skirtumai. Neaišku – gal metaforos atitinka tam tikrus laiko konceptus, panašiai kaip emocijos, kai „įvairias emocijas atitinka įvairios metaforos, pavyzdžiui, *baimė* siejama su šalčiu, *gailestis* – skausmas, *nusivylimas* – nemalonus skonis“ (plg. Bulygina, Šmelev, 2000, 285).

Tyrimo medžiagą sudaro apie 546 pavyzdžiai, surinkti iš „XX a. lietuvių poezijos“.

Šiame darbe, analizuojant laiko konceptų, vartojamų metaforiniuose junginiuose raišką, bandoma atsakyti į šiuos klausimus. Laiko metaforų analizei pasirinktos tokios donorinės zonos: *judantis objektas, erdvė* ir *abstraktusis konceptas*.

1. Judėjimo metaforos

Judėjimas – pagrindinė laiko egzistavimo forma. Todėl nenuostabu, kad ši grupė yra gausiausia – laiko konceptai, vartojami su daugybe judėjimo veiksmoždžių, aktualizuoja laiką kaip daiktą, judantį erdvėje. Kaip ir visi abstraktieji daiktavardžiai, laikas ir jo hiponimai, įvairūs laiko konceptai, aiškinami ir suprantami remiantis konkrečiais daiktavardžiais ar sąvokomis (Ungerer, Schmid, 1996, 121; Uspenskij, 1979, Percova, 1990).

Judėjimo metaforos gali būti reiškiamos sakiniiais (*laikas bėga*), genityviniu junginiu (*laiko bėgimas*), atributiniu junginiu (*bėgantis laikas*).

Dažniausiai poezijoje vartojamas veiksmažodinis tipas. Laiko konceptų judėjimas reiškiamas skirtingos morfologinės struktūros (priešdėliniai ir nepriešdėliniai), krypties (nukreipto ir nenukreipto veiksmo), orientacijos (horizontalus, vertikalus judėjimas), intensyvumo veiksmažodžiais.

Iš viso surinkta apie 80 judėjimo veiksmažodžių, priešdėlinių ir nepriešdėlinių. Beveik visi priešdėliai – nusakantys kryptį.

Judėjimo metaforos gali būti dvejopos: a) fazinio ir b) procesinio judėjimo. Fazinio laiko judėjimo atveju stebėtojo dėmesys koncentruojamas arba judančio objekto trajektorijos pradžioje arba pabaigoje; procesinio judėjimo – laiko konceptas traktuojamas kaip nuolat judantis objektas, kiekvieną akimirką esantis vis kitame taške, stebėtojo suvokiamas nuolat stebint tą judėjimą (*sequential scanning* – žr. Langacker, 1987, 155).

a) Fazinis judėjimas

Judėjimo veiksmažodžių fazinė raiška – tai judėjimo pradžios ir pabaigos nuskaidymas. Veiksmo pradžią nusako veiksmažodžiai: *prasadėti, užklupti* ir pan.:

Užklupo vakaras (245), *prasadėjo vasara* (233); *Prie mūro sienos prideda ausį išblyškęs rytas* (60).

Judėjimo pabaigą nusako veiksmažodžiai, turintys potencialiąsias semas „praieiti pro šalį“ (*nueina*), „pasibaigti“ (*sustojo*), taip pat veiksmažodžiai su priešdėliais *at-, iš-, pra-*, pavyzdžiui:

Atėjo vakaras kuprotas, | Lazda išdūrė man akis (297); *Matyt, ne ta dar valanda atėjo* (480) (čia *atėjo* – *prasadėjo*); *Istorija ten ir sustojo, | kur žirgas nujojo be raitelio* (180); *Atrodo, kad seniai sustojo laikas* (293); *Upe vaidenas | Laikas prabėgęs* (344); *O metai bėga | bėga metai | basa per sniegą pralėkė vasara* (21); *Šitai kasdien nuo manęs nueina mano jaunystė* (20); *Laikrodis stovintis ant lango, pro kurį išėjo laikas* (52) (*sustojo, pralėkė, nueina, išėjo* t. y. kažkas *pasibaigė*);

Fazinės reikšmės būdingos beveik visiems laiko konceptams, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad ne visi veiksmažodžiai dera su visais laiko konceptais, pavyzdžiui, *akimirka* gali *ateiti, laukti*, bet ne *užklupti, pasibaigti; rytas, diena* taip pat negali *užklupti*.

b) Procesinis judėjimas

Tokį judėjimą nusako veiksmažodžiai, kartu reiškiantys ir tam tikrą intensyvumą (*eiti, bėgti, bristi, braidžioti, tekėti, skristi, lekti* ir kt.):

Ir eina metai, eina tarsi keliauninko | Į šventą žemę žingsniai spėrūs (258); *Laikas vis eina. Jis reikalauja tiksliau sudėti širdį ir mintį* (22); *Aš bėgu per laiką, kuris bėga*

(206); *O ten, prie saulėlydžio vartų, prieš srovę brido naktis* (28); *O per stogus ir krūmus | Šnarėdamas lėkė laikas* (339); *Naktis jau slenka vis arčiau ir arčiau* (261); *Nesqmonijų procesija praėjo lekiančiame laike* (205); *Laikas vis eina. Laikas vis laukia* (256); *Laikas plūsta gatve* (389); *Užsismaukęs rudą skrybėlę ant veido, | Po šlapias rugienas braidžioja ruduo* (128).

Sudarant laiko metaforinius junginius, vartojama daugybė judėjimą nusakančių veiksmažodžių. Kyla klausimas, kodėl kalboje vartojama tiek daug veiksmažodžių, nusakančių laiko konceptų judėjimą? Yra nuomonių, kad judėjimo veiksmažodžiai *bėgti, lėkti, skristi, slinkti*, vartojami perkeltine reikšme, prarandą diferencinę semą „judėjimo būdas“ ir nusaką tik judėjimo intensyvumą (greitai / lėtai) (Gak, 1988, 18). Galima būtų pritarti tokiai nuomonei, jei nebūtų tokių vienodą intensyvumą nusakančių porų: *eiti ir tekėti, lėkti ir skrieti, slinkti ir šliaužti*. Kam reikėtų vartoti vienodą intensyvumą nusakančius veiksmažodžius? Jų vartojimą galima paaiškinti tik kokiais nors esminiais skirtumais, o tai pabrėžtų judėjimo būdo konceptuavimo svarbą.

c) Judėjimo orientacija

Judėjimo veiksmažodžiams, vartojamiems su laiko konceptais, būdingos potencialiosios judėjimo „horizontaliai“ arba „vertikalčiai“ semos. Atkreiptinas dėmesys, kad horizontalus laiko judėjimas būdingas daugumai indoeuropiečių kalbų, tarp jų rusų ir lietuvių kalboms, tačiau yra kalbų, pavyzdžiui, airių, kur dažniausiai „laikas juda vertikalia plokštuma iš viršaus į apačią“ (Michajlova, 1995, 119).

α) Judėjimas horizontaliai

Pajuntu kaip tolsta mano laikas | Nuo tavęs, nuo meilės, nuo pradžios (301); *Bėga metai (...)* | *Aš einu metų pėdsakais* (21); *Laikas palieka laikrodžius ir nueina tolyn* (103); *Laikas guli kaip paklusnus šuo | po mano kojomis* (86); *Ruduo atsigulė ant žemės | Ir užsiklojo rudine* (300); *Atėjo vakaras, užgeso šviesa* (18); *Ruduo atsigulė ant žemės ir užsiklojo rudine* (300); *Naktis atsiuria sena samanota valtimi* (66); *Tekėk į tolį, metų upe sausavage* (68).

β) Judėjimas vertikalčiai

Vertikalų paros laiko judėjimą nusakančių metaforų donorinė zona – paros ciklo reiškinų judėjimas (saulės judėjimas horizonte, lyginant su šviesa bei tamsa, saulėtekiu ir saulėlydžiu ir pan.). Dėl donorinės ir recipiento zonos sutapimo, tokius junginius galima laikyti ir metoniminiais, tačiau jie pakankamai vaizdingi, kad gali būti laikomi ir metaforiniais junginiais (*rytas kyla, leidžiasi naktis* ir pan.).

Kai sudreba pieva ir amžiai dundėdami žemėn nudrimba (114); *Taip valanda, nuo mūsų atskirta | Ir pasmerkta, nukrinta, kaip skara* (381); *Ir lapkritis nuo rampos kris*

į salę verkdamas (415); *Naktis tiršta ir juoda*, | *Tartum rašalas srūva ant mieguistų kvartalų stogų* (52); *Mėlyni sudegusio vakaro pelenai* | *krenta obels čakomis* (492); *Kur po manęs jo dienos nugarmės* (362); *Naktis nusilenkė* | *Atejo rytas* (261);

Praeitį manų kaip vėjas kyla (200); *Jau matau, kaip ant kalnų iš tolo kyla rytas* (319); *Ir mesti į čėžantį orą* | *sekmadienį vieną geltoną* (125); *Pilnas mėnuo paslaptin-gai iškops* | *tartum simbolis koks* | *to meto (nakties)*;

Taigi laiko judėjimas dažniausiai nusakomas kaip judėjimas horizontalia kryptimi. Na, o vertikalus judėjimas būdingas daugiau paros laiko (*rytas, naktis, diena*) fazėms. Šiuo atveju galime pastebėti skirtumą tarp koncepto *laikas* ir jo hiponimų: *laikas* ir dauguma laiko konceptų juda plokštuma horizontaliai, o paros laiko dalys (*rytas, naktis* ir kt.) gali judėti vertikaliai.

Judėjimo metaforos apima daug žemesniojo lygmens metaforų: *laikas* – *einantis objektas*, *laikas* – *skrendantis objektas*, *laikas* – *tekantis skystis* ir pan. Nepastebėta, kad kai kurie laiko konceptai būtų dažniau vartojami žemesniojo lygmens metaforose. Tikriausiai dėl to, kad pasirinktųjų semantinių grupių metaforos semantiškai stereotipinės ir jų semantika nekoreliuoja su įvairių judėjimo būdu.

d) Vaizdumas

Laiko konceptų judėjimas susijęs su vaizdumu, todėl tikslinga toliau tai iširti.

Kaip teigia N. Pavlovičius (plg. Pavlovič, 1999, 55), įvairūs autoriai vartoja tam tikrus metaforų (taip pat ir su laiko konceptais) invariantus, pavyzdžiui, rusų kalboje vartojami apie 78 vaizdingi (metaforiniai) junginiai, kur laikas konceptualizuojamas kaip vanduo. Apie lietuvių kalbą tokių duomenų neturime, tačiau išanalizavus surinktą medžiagą paaiškėjo, jog galima skirti tokius judančių laiko konceptų vaizdumą sąlygojančius veiksnius.

1. Judėjimo krypties pradžios ar pabaigos nurodymas: *Vakar atsisveikinom*. | *Jo laikas teka viena, o mano kita kryptimi* (105).

2. Kelio ar vietos, kuriuo juda laikas, nurodymas: *Pro žolių vartus, pro eglių šešėlius* | *ramybės valanda jau baigėsi* (222); *Mano metai jau medžių šerdyse*, | *ir tyli kelmai, atvėrę jų sunkų skerspjūvį* (225); *Išdžiūvusių upių dugne – šimtmečių klampūs žingsniai* (171).

3. Kai vartojami veiksmoždziai, paneigiantys laiko spontanišką, kryptingą judėjimą, pvz., *sklandyti, vaidentis, skrajoti, plastėti, sklandyti, boluoti, virpėti* ir kt.: *Upe vaidenas laikas prabėgęs* (344); *Ir vasara tarp kojų sklando* (247); *Nakties garsai visur aplink skrajoja* (115); *Už lango plasta vakaro sparnai* (166); *Ir būsimasis laikas* | *virpės kaip saulės žiedas* (137); *Bolavo vasaros naktis silpnai* (210).

4. Lyginamosios konstrukcijos su jungtukais *kaip, lyg, tartum*: *Mano kūnas subyrės* | *Kaip laikas smėlio laikrody* (376); *Ir paros mirga* | *Tinklainėje dryžuotos tartum tigras* (419); *Rytojus blaškosi kaip paukštis* (108); *Praeitį manų kaip vėjas kyla* (201).

2. Erdvės metaforos

Laikas gali būti suprantamas kaip daiktas, užimantis tam tikrą padėtį kokioje nors vietoje, kaip masė, pripildanti erdvę, kaip daiktas užimantis tam tikrą vietą toje erdvėje. Tai nenuostabu, juk laikas dažniausiai ir suvokiamas kaip erdvė.

Yra daugybė metaforų, konceptualizuojančių laiką kaip erdvę. Toliau apžvelgsime keletą: 1) „Laiko lokumas – daiktas“, 2) „Laikas – matuojamas daiktas“, 3) „Laikas – lokalizuojantis daiktas – erdvė“.

Lokalizuojant laiką, erdvės orientyras – lokumas – gali būti stebėtojas (pvz., vertinant arti / toli) arba koks nors daiktas. (plg. Vsevolodova, 1975, 6).

a) Laiko lokumas – daiktas

Ne visi daiktai gali būti laiko lokumai, pavyzdžiui, neįmanomos frazės **Dabar ant stogo | už medžio diena*. Tokie daiktai dažniau gali būti *langas* (už lango – žiema), *kalnai* (pavasaris ne už kalnų) – tai daiktai, esantys kitoje nei stebėtojas erdvėje, žmogaus kūno dalys: *nosis, pečiai, nugara*, pavyzdžiui:

Kai nėra tako girioj, | Už langų naktis liūdna (255); *Visuos languos liepsnoja vakarai* (392); *Vasara languos | O kaimo vyrai | jau spragilus pastvėrę ima kult* (36); *Ne už kalnų pavasariai džiaugsmingi* (89); *Ant slenksčio jau ruduo* (148); *Gatve žingsniuos pavasariai* (49).

Artumo lokalizatoriai *ne už kalnų, ant slenksčio* gali būti vartojami su tokiais laiko konceptais, kurie gali būti siejami su ateitimi; lokumai *už lango, gatvėje* daugiau vartojami su „gamtos“ laiko konceptais – paros ir metų laiku.

b) Laikas – matuojamas daiktas

Laiko konceptai gali būti vartojami su matą nusakančiais žodžiais *ilgas, trumpas*, rečiau *gilus*:

Trumpa akimirka lydėjo (369); *Apsemtos tavo trumpos vasaros* (392); *Kokia didelė ir plati vasara* (91); *Ilgais žiemos vakarais* (285); *Aminties karalystė, lyg vasarą tą, | Be galo ir krašto* (350).

Ne visi laiko konceptai gali būti ilgi. Vienas iš faktorių, sąlygojančių tokią vartoseną – trukmės kitimas. Paros laiko trukmė priklauso nuo šviesos ir tamsos kiti-mo: ilgiausia diena – birželį, ilgiausia naktis – gruodį. Dėl klimato sąlygų kinta metų laikai, todėl gali būti ilga *žiema, pavasaris, vasara*. Kitas faktorius – subjektyvus trukmės suvokimas. Nors objektyviai laiko vienetų trukmė griežtai apibrėžta, subjektyviai ji gali būti įvairi: laukimo valandos, minutės atrodo ilgesnės už dirbant pralcistą laiką. Tačiau kai kurie laiko konceptai, pats laikas negali būti ilgi: **ilga praeitis, *ilgas laikas, *ilga vaikystė, jaunystė*.

Skrrisk – jau gilus ruduo | nuo miglų tamsu ir tvanku. (152); Naktys trumpos ir gilios (26); Tokia gili žiema (474).

Gilūs gali būti tik kai kurie laiko konceptai, pavyzdžiui, *senovė*, senatvė paros laikas – *naktis*, *vidurnaktis*, metų laikas – *žiema*. Paprastai nevartojama su konceptais *vasara*, *pavasaris*, *diena*, *rytas*. Tai galima būtų aiškinti tuo, jog sąvoka *gilus* asocijuojama su nukrypimu žemyn, siejama su nutolimu, nepasiekiamumu, kažkuo paslėptu nuo stebėtojo (Semenova, 2000, 121). Todėl *gilus* gali būti vartojamas su laiko konceptais, turinčiais neigiamų, pasyvių konotacijų (*Bad is down*) (plg. Lakoff, Johnson, 1980, 16). A. Rachilina (2000, 152) teikia s l u o k s n i o metaforą, kai *gylis* prilyginamas statiškai būsenai. Todėl *gilūs* laiko konceptai – sustingę, nejudrūs, mirę laiko sluoksniai.

c) Laikas – lokalizuojantis daiktas – erdvė

Paprastai laikas traktuojamas kaip trimatė erdvė, talpa, tačiau įmanomas ir dviematis, vienmatės erdvės traktavimas. Kaip vienmatė linija laikas nėra reiškiamas, bet gali būti vaizdžiai nusakomas kaip *kelias*, *vieškelis*, *tiltas*:

Mane pagimdė | šešėlyje žviegiančio traukinio, mane į laiką išvedė | dienos kaitroje (367); Tū laiką perkirsi lyg tiltą ir pasijusi už srovės (403);

Kai laikas traktuojamas kaip trimatė erdvė, talpa, jis suvokiamas kaip plėvė, kaip turinys arba ir viena, ir kita:

Rudens liepsnose pražydo visa tai, kas rytoj išnyks (227); Nusiplaukime | nuo širdies karčius pelenus | ryto prieblandoje (172); Kulkos ieško jų nakties tamsoje (115); Iš medžių, aukštų, siūbuojančių, | Išskris baltas ryto paukštis, | Išaugęs nakties erdvėje (78).

Šios grupės pavyzdžių nėra daug.

3. Abstrakčios metaforos

Išanalizavus surinktus pavyzdžius matyti, jog galima skirti keletą abstrakčiųjų laiko konceptų donorinių zonų:

a) pagrindiniai abstraktieji laiko konceptų donorai – gyvenimas, mirtis ir gyvenimo tarpsniai, o jų recipientai – paros ir metų laikai.

Metafora „paros laikas – tai gyvenimo tarpsnis“ *rytas* suprantamas kaip gyvenimo pradžia, t. y. kaip *vaiikystė*, *jaunystė*: *Mano pirštai ant lango, | atverto | ryto pirmagimiui klyksmui (67).*

Rytas gali būti suprantamas kaip kokio nors periodo pradžia, o *vakaras* – pabaiga. pvz.: *Iš mano eilėraščių | mes susikursim laužą | kuris neges | ligi tolumo tolumo ryto (13); Papūs šiaurys | mano pirštai liks be lapų | be pumpurų | naujam pavasariui (25);*

Atitinkamai *diena* – tai branda: *Skaičiavau dienas, skyrusias mūsų gyvenimus | Ir kas rytą sunkiai ištrindavau iš akių (60), vakaras, naktis* – tai senatvė, mirtis: *Vakaras*

susukęs savo tamsią gūžtą, | kaip nematytas miško paukštis | tupi ant sausos šakos. | Ir šaukia neprišaukia keistą naktį (400); *Naktis atsiiria sena samanota valtimi* (66).

Metafora „metų laikas – tai gyvenimo tarpsnis“ *pavasaris* suprantamas kaip vaikystė, jaunystė, *vasara* – branda, *ruduo, žiema* – senatvė: *Pavasari vasara lydi | Kaip meilė jaunystę lydės* (234); *Džiūvau kaip sausa žiemos puokštė ant stalo* (59); *Duobkase baltoji rogėmis atūš čia, | Rudenį raudoną po sniegu pakas* (128).

b) Kita svarbi donorinė zona – tai emocijos. Yra metaforų „pavasaris – tai kažkas džiugaus“, „ruduo, žiema – kažkas nemalonaus, slegiančio“. Taigi laiko konceptai suprantami kaip emocijos, pvz.: *Kai nėra tako girioj, | Už langų naktis liūdna* (255); *Ruduo medžius lyg kalinius kerpa pirmu numeriu* (137); *Žiūrėjo didelės akys nakties | Ir temo daiktai* (213); *Ar kam nors kada nors vaidensis | tos liūdnos pavasario dienos* (228); *Pikta naktis, kaip reta būna | Dangus įkaitęs nuo audros* (252); *Kaip gelia sielą rudenio šalna* (274); *Ruduo inscenuoja tuštumą, | absurda, nieką* (227); *Liūdnos tavo, Dieve, dienos | Teko iš juodos aušros* (307);

Nepaisant to, kad gyvenimo tarpsniai ir metų laikai priskiriami pagrindiniam konceptui *laikas*, vis dėlto jie laikytini skirtingais – žmogiškojo ir gamtos laiko konceptais, todėl toks perkėlimas greičiau laikytinas metafora, ne metonimija.

Pabaiga

Šiame straipsnyje aptarta tik dalis laiko metaforų. Išanalizavus surinktą medžiagą paaiškėjo, jog laiko konceptai aktualizuojami konceptualiosiomis metaforomis. Vadinasi jų semantika gana stereotipinė, tarp jų nėra labai didelių semantinių skirtumų, kokius turi, pavyzdžiui, emocijos. Vis dėlto paaiškėjo, kad:

a) kai kuriose judėjimo metaforose vartojami laiko konceptai gali skirtingai judėti: *minutės, valandos, rytas* negali tekėti, *akimirakai* visai nebūdingas judėjimas, paros laikui būdinga judėjimas vertikaliai; šiuo atveju galime pastebėti skirtumą tarp koncepto *laikas* ir jo hiponimų: *laikas* ir dauguma laiko konceptų juda plokštuma horizontaliai, o paros laiko dalys (*rytas, naktis* ir kt.) gali judėti vertikaliai;

b) laikas – konvencionalus matas ir negali judėti vertikaliai, jis nedalijamas į pradžią ir pabaigą, negali būti ilgas, gilus ir pan.; temporalinis hiperonimas skiriasi nuo emocinių (jausmai, pojūčiai), kurie iš esmės nesiskiria nuo savo hiponimų.

CONCEPTUALISATION OF TIME IN LITHUANIAN

Summary

The article aims at the investigation of time metaphors: the use and the expression of the concepts of time, the differences between the metaphorical use of *time* and its hyponyms. The donor zones investigated were such: *time is moving object*, *time is space* and *time is an abstract*.

LITERATŪRA

Alverson H., 1994, *Semantics and Experience. – Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi and Sesotho*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.

Aprėsjan, 1993 – Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. Вопросы языкознания, № 3, 37–67.

Bulygina, 2000 – Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Перемещение в пространстве как метафора эмоций. – Логический анализ языка: Языки пространств. Москва: Языки русской культуры, 277–288.

Gak, 1988 – Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое. – Метафора в языке и тексте, Москва: Наука, 1988, 11–26.

Lakoff G., Johnson M., 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff G., Turner M., 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago: University of Chicago Press.

Langacker R., 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. Vol. 1*. Stanford University Press.

Michajlova, 1995 – Михайлова Т. А. Нечто о пространственной модели времени (на материале ирландского языка). – Семиотика и информатика, вып. 34, 114–123.

Pavlovič, 1999 – Павлович Н. Словарь поэтических образов, Т. 1–2, Москва: Эдиториал УРСС, 37–67.

Percova, 1999 – Перцова Н. Н. К понятию вещной конотации. – Вопросы кибернетики. Язык логики и логика языка, Москва: Наука, 96–105.

Rachilina, 2000 – Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: сочетаемость. Москва:

Semenova, 2000 – Семенова С. Ю. О некоторых свойствах смен пространственных параметров. – Логический анализ языка: Языки пространств. Москва: Наука, 117–126.

Ungerer, F. Schmid H., 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Longman.

Uspenskij, 1979 – Успенский В. А. О вещных конотациях абстрактных существительных. – Семиотика и информатика, вып. 11, 142–149.

Vsevolodova, 1975 – Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке, Москва: Наука, 29–32.

Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Lietuvių filologijos katedra

Iteikta
2003-07-16